Год. XXV. септемврий и октомврий 1926 г. Кн. 7 и 8

УЧИЛИЩЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ

ОФИЦИАЛЕНЪ ОТДѢЛЪ.

Наредба

за издръжка и подпомагане на даровити деца и младежи въ Царството (§ 120 отъ бюджета на Министерството за 1926/1927 година).

§ 1. Деца и младежи и то предимно бедни такива отъ основнитѣ, срѣднитѣ и висшитѣ училища, които се проявятъ съ особени дарби въ нѣкоя область на наукитѣ или изкуствата, могатъ да се издържатъ и подпомагатъ отъ държавата, докато завършатъ съответнитѣ училища, въ които сж застжпени наукитѣ и изкуствата отъ областьта на проявенитѣ дарби.

§ 2. За посочената въ § 1 цель, Министерството на народното просвѣщение предвижда всѣка година въ бюджета си нуждната сума, която се изразходва съгласно съ настоящата наредба.

§ 3. Въ случаитѣ, когато въ нѣкое училище нѣкой ученикъ прояви природна дарба въ нѣкоя область на наукитѣ и изкуствата, а материални лишения заплашватъ да спратъ развитието на даровития ученикъ, учителскиятъ съветъ, възъ основа на обстоенъ докладъ отъ учителя по предмета, взема решение, да съобщи за случая въ Министерството. Въ тия съобщения трѣбва да се опише подробно дарбата на ученика, точно въ коя область на наукитѣ или изкуствата се е проявила тя, и да се дадатъ подробни сведения за имотното състояние на лицата, върху които тежи издръжката на ученика.

§ 4. За даровити деца отъ основнитѣ училища (първоначални и прогимназии) съобщава окржжната училищна инспекция, въ която инспекторскиятъ съветъ, следъ като провѣри пълнотата на исканитѣ сведения, решава, дали детето заслужава да се препоржча предъ Министерството или не,

Ангелъ Ивановъ.

Борбитѣ на българитѣ за черковно-училищни правдини въ гр. Неврокопъ.

До политѣ на възпѣваната Пиринъ-планина, туку подъ стръмнината на високата могила Ючдоурукъ (три върха), въ една зелениста падина, напоявана отъ малка и безъ никакво название рѣка, която се събира отъ утоцитѣ на *Баба* (забележителна висока мѣсность на Пиринъ) и се влива въ рѣката Мѣста (Кара-су), е разположенъ града Неврокопъ. Не можемъ да знаемъ отъ кѫде и отъ кого е дадено това име на тоя градъ и дали съ сѫщото име е билъ назованъ той и въ древность; никакво предание нѣма да се разказва за това отъ простолюдието. Но отъ всичко се вижда, че градъ Неврокопъ не е новъ, и туй може да се заключи отъ нѣколкото стари и отъ хоросанъ изградени джамии, за които се говори, че нѣкога сѫ били църкви. Такива джамии сѫ напр. оная въ Косовската махала, джамията Св. Марина въ Имаретската махала, джамията Св. Никола и др. Освенъ тѣхъ, възъ ребрата на могилата Ючдогрукъ, на около три четвърти часъ растояние отъ града, се съгледватъ на едно твърде живописно мѣсто развалинитѣ на единъ старъ мънастиръ, съграденъ въ память, както се вѣрва, на Света Богородица, гдето всѣка година на свети петъкъ излизатъ гражданитѣ и селянитѣ отъ околнитѣ чифлици та светятъ вода и цѣлъ день се веселятъ съ гайди и хора. Тоя мънастиръ притежава и до днесъ доста землища: ниви, ливади и лозя. Доходитѣ отъ тѣзи мънастирски имущества се дѣляха по равно на училищата въ града (българско и гръцко), напослѣдъкъ обаче, въ едно слабо за българитѣ време, гръцитѣ сполучиха да усвоятъ тѣзи имущества само за тѣхъ си. Пакъ, на югоизтокъ отъ този мънастиръ на една друга могила, називаема Акъ-топракъ (бѣла пръсть) се намира *Момина кула*, развалини отъ нѣкогашно здраво здание съ намиращъ се подъ него тунелъ, още недостатъчно изследванъ. Казва се, че тоя тунелъ билъ подземенъ пѫть отъ Момина кула за въ Хисарлъка (градъ въ старо време до политѣ на Доспатъ, а сега малко селце съ около 30 кѫщи всички българи). Отъ тѣзи стари остатъци може да се заключи, че и Неврокопъ е отъ старитѣ градове. Тоя градъ обикновено се нарича отъ всичкото население *касаба* (крепость). Турцитѣ, а особенно юруцитѣ (койнаритѣ) вѣрватъ, че туй име му е дадено, защото въ него сѫ станали нѣкога си много клания (касабъ).

Неврокопъ е заобиколенъ отъ къмъ югъ и югозападъ съ споменатитѣ високи могили, Акъ-топракъ и Ючдоурукъ,

отъ къмъ западъ и северъ — съ караагъчлъка и Юксакъ-тепе, а изъ къмъ изтокъ и североизтокъ се простира поле, презъ което тече рѣката Места и което на длъжъ и на ширъ е само отъ $1^1/_2$ до 2 часа. Това поле произвежда въ доста количество всѣкакъвъ видъ жита: ржжъ, пшеница. царевица, ечмикъ, овесъ, просо, оризъ, фасули всѣкакви, тютюнъ и лоза на всѣкжде. Освенъ отъ къмъ полето, на всѣкжде около града има насадени лозя, които, обаче, не правятъ дотолкозъ добри вина, но все пакъ до нейде удовлетворяватъ нуждитѣ на населението. Сжщо тъй около града се садятъ и много тютюни, които се продаватъ сравнително на добра цена. Тютюнитѣ се обработватъ повечето отъ мюсулманитѣ.

Климатътъ въ Неврокопъ е добъръ и здравъ и водитѣ сж въ изобилие; защото на всѣкжде има чешми, публични и частни по кжщята, на много мѣста има и кладенци съ добра и студена вода.

Всичко на всичко три пжтища работятъ въ града Неврокопъ: единиятъ отъ къмъ югоизтокъ презъ полето, той е пжть за Сѣръ и Драма, другиятъ отъ къмъ северъ тоже презъ полето, той е пжть за Разлогъ, а третиятъ отъ къмъ западъ презъ Баба, той е пжть за Мелникъ. Всичкитѣ пжтища сж прости, само този за Драма сега се прави и почти е на привършване. Разлошкиятъ пжть е най-лошиятъ и най-опасниятъ, особенно презъ Клисуритѣ (Кжзъ-дербентъ) и постоянно се влошавява отъ рѣката Места, която, съ буйното си течение, все подкръща пжтя и принуждава минувачитѣ да го покачватъ по стръмнитѣ ребра на Пирина, отъ гдето по нѣкои мѣста не смѣешъ да минешъ и да погледнешъ даже къмъ зеющата бездна на рѣката. Мелничкиятъ пжть, ако и не толкозъ лошъ и опасенъ, както го описва г-нъ Шоповъ, обаче често пжти се затваря зимно време отъ многото снѣгове на Баба и за нѣколко месеци оставя непроходимъ.

Градъ Неврокопъ има по добъръ видъ, като се погледне изъ височината на западния мелнички пжть. Дванадесетьтѣ островръхни минарета се издигатъ надъ срѣдновисокитѣ и бѣлосани кжщя, придаватъ на тоя градъ единъ приятенъ изгледъ, а зеленистата околность, пълна съ разкошна растителность, която го увѣнчава отъ всѣкжде, придава на человѣческото око едно отъ най-добритѣ зрелища.

Неврокопъ се състои отъ около 1800 кжщи и се дѣли на нѣколко махали, управлявани отъ махаленски си *мухтари*, които сж поставени подъ надзора на градския *мудиръ*. Отъ махалитѣ по-главни сж тия: Хаджи Шабанъ, Варошъ Кибиръ, Мустафа кади, Кумсалъ,Ески Варошъ, Авджи, Косова, Имаретъ, Али Кютюхда и др. Освенъ махалитѣ въ града, на

около има и чифлици на градско землище. Такива сѫ отъ къмъ Разлошкия пѫть: Чамъ чифтликъ, Чаркиевъ чифтликъ и Зиамъ чифтликъ, всички съ около 40 кѫщи население българско. Отъ къмъ Мелнишкия пѫть сѫ: Бурчоза, Срѣдна, Далъ-чифтликъ и Ючдогрукъ, всички съ около 280 кѫщи население, тоже българско. Подирнитѣ два чифтлика, първиятъ съ около 110, а вторий съ около 120 кѫщи, се считатъ като самостоятелни села, защото си иматъ и черкови и училища, а останалитѣ други сѫ *енория* на българскитѣ свещенници въ града.

По всичкитѣ почти махали въ града населението е мюслюманско и говори турски езикъ, само въ махалитѣ Варошъ кибиръ, Мустафа кади, Кумсалъ и Ески Варошъ, то е смѣсено. Мюсулманитѣ въ града, притежаватъ 14 джамии и много други месчити (текета). При всѣка по-главна (богатска) джамия иматъ и по едно първоначално училище, въ които се учатъ по старому деца и отъ двата пола. По-горно училище за мюслюманитѣ въ града и околностьта, си е едно, то е руждието, наречено Хамидие. Въ всички училища учението се преподава по арабски. Само въ Хамидието учатъ по новата метода. Християнитѣ въ града, българи и гърци, възлизатъ всичко на всичко на около 230 кѫщи, отъ които български 155 и гърци 75. Тѣ притежаватъ две черкови: *Старата* черква въ Ески Варошъ, въ паметъ на свети Архангелъ Михаилъ и Гаврилъ и *новата* — въ Варошъ кибиръ, въ памятъ Успѣние Пресветая Богородица. Старата черква не се знае кога е градена; никакъвъ надписъ до сега не се е намѣрилъ, нито пъкъ нѣкакво предание има. Тя е само преправяна въ 1811 г. по просбата и залягането, както се разказва, на нѣкой си лѣкарь, който ималъ голѣмъ достѫпъ и влияние предъ тогавашнитѣ бегове и аги. Въ северната страна до тая черкова има и една оградица съ две-три стаи, сега преправени. Тази оградица нѣкога си е служила за училище, въ което сѫ учителствували често-често и поповетѣ. До скоро изъ южната страна на черквата се издигаше едно доста добро и широко здание, което служеше за митрополия и бѣ градено, както се говори, на казалийски разноски. Въ туй здание (митрополия) живѣеха протосингели, архиереи и намѣстници на гръцкитѣ владици — Драмски, както и самитѣ владици, които дохождаха въ Неврокопъ на обиколка. Обиколката по Неврокопско владицитѣ правяха всякога презъ лѣтото. Днесъ на мѣстото на тазъ митрополия има нѣколко черковни (на св. Архангелъ) кѫщици и една градина, които се даватъ подъ наемъ . . . Тазъ махала (Ески Варошъ) и махалата Кумсалъ се считатъ сега въ всичко за една махала подъ име Кумсалъ. Немюслюманското, сир. българското население въ тазъ съединена махала е много по́-сиромашко, по́-невежественно и по-без-

грамотно отъ туй въ Варошъ кибиръ и Мустафа кади. Туй население съвсемъ малко се занимава съ занаяти, а съ търговия никакъ; голѣма часть отъ него сж слуги, надничари и нѣколцина орачи и хлѣбари.

Идейки си изъ Кумсала, като заминемъ рѣката презъ дързенитѣ ѝ мостове, ние се намираме вече въ махалата Мустафа кади. Немюслюманското население въ тази махала по всичко е еднакво съ туй въ Вароша. То се занимава съ занаяти и търговия сжщо така, както и варошанитѣ, съ които се считатъ за една махала, понеже се управляватъ отъ единъ *коджабашия**) (сега двама—единиятъ български, а другиятъ гръцки). Преди години единственото живелище и свърталище на християнитѣ въ Неврокопъ, било Кумсала и Ески Варошъ, обаче, отъ какъ почна, види се, да се развива търговията въ тоя градъ, християнитѣ, които я заработиха, пожелаха да живѣятъ близо до пазарището, а на мюслиманскитѣ обичаи и нрави това не понасяло, та по тая причина християнитѣ полека-лека замѣстиха мюслиманитѣ въ тѣзи махали (Варошъ кибиръ и Мустафа кади), които и най-много се посещаватъ пазаренъ день (понедѣлникъ). Когато се поразмножило и понарастнало християнското население въ тѣзи махали, почнало да се грижи за черква, както и за училище.

Така на 1839 год. се изгради новата черква въ махалата Вароша съ до нея какво годно земелно училище. За да не стане обаче раздѣление между населението, а да се държи то въ едно, тогавашнитѣ владика и първенци решили, щото училището да е едно — това въ Вароша, а за черкување, кой въ която черкова желае, тамъ да се черкува. Така престана и се закри вече кумсалското почти попско училище и се пренесе въ Вароша, гдето следъ време се назова съ името *алилодидактическо* училище. Въ туй училище следъ нѣколко годишно учителствуване на даскалъ Господинъ, започнаха да се назначаватъ за учители тѣзи, които знаели по-редовна наука: напр. свещенна история, катихизисъ, аритметика (4-тѣхъ прости действия) и черковно пѣние, особено псалтика. Ученикътъ въ туй училище, като поизучеше, разбира се по гръцки и само на прочитъ, безъ нѣкакво разбиране, обикновенитѣ *Филада, Октоихъ, Псалтиръ и Апостолъ или Оролой*, при свършването на които четири пжти се *аксиосваше* въ черкова и при всѣко аксиосване принасяше *софра* и дарове на учителя и нѣщо *бакшишъ* на ученицитѣ, той започнуваше, безъ обаче да го разумѣва, да учи нѣщо и наустъ отъ свещенна история, отъ катихизисъ и аритметика, упражняваше се въ писване по написани отъ учителя примѣри и всѣка вечеръ около по-

*) Коджабашия — районенъ кметъ.

ловинъ часъ се упражняваше съ пѣение на гласъ отпустителни тропари и *подобнитѣ* гласове, че подиръ туй и псалтика. Псалтиката учеха най-горнитѣ ученици, отъ които учительтъ имаше право да зима особно възнаграждение въ пари (по 5 или повече гроша на месецъ отъ ученикъ).

Населението, позасладено сега отъ туй *ново* и *пълно*, както го наричаха тогава, учение, накани се презъ 1853 лѣто да изгради на сѫщото мѣсто ново, високо и голѣмо училище, за изграждането на което се назначи надзиратель и касиеръ г-нъ Стоянъ Шахинъ, който въ детинството си преселенъ въ града, отъ околностьта, бѣ разбогатѣлъ. Г-нъ Ст. Шахинъ бѣ съвсемъ безграмотенъ, но най-ученолюбивъ и най-пестовенъ и справедливъ. Въ градението на това училище наканиха се и селата, които на драго сърдце земаха участие и спомогнаха, кое съ градеженъ материялъ, кое съ работа и кое съ пари. Заради това и училището се назова *Казалийско*. Споредъ градското християнско население, това училище е твърде голѣмо: до скоро се помещаваха въ него свободно и на широко училищата и на българетѣ и на гръцитѣ въ Неврокопъ. Въ това училище почнаха вече да се назначаватъ за учители ония, които боравятъ по нѣщо и отъ *Елиника*. То се раздѣли на две отдѣления: въ едното *Елиника* називаемо, се помѣщаваха горнитѣ ученици, които учеха Елиника, а въ другото, *алилодидактикото*, се помѣщаваха първоначалнитѣ ученици, догдето да свършатъ курса, който се изискуваше до за постѫпването имъ въ Елиникото.

До 1862 година въ Неврокопското казалийско училище се учеше само по гръцки, когато тогавашното население, съ изключение на 4—5 цинцарски и Мелнички фамилии, не проумѣваше нито една гръцка дума! Въ туй училище, по между географическитѣ карти и черни дъски, се пакъ висѣше до скоро и *фалангата* съ снопъ пръчки до нея. Съ кола боеве сѫ се изсипвали въ той училище, за да може да се научи българина ученикъ да превожда по нѣкое поне отъ Лукиановитѣ и Ксенофонтовитѣ списания отъ староелински на простогръцки пакъ непонятенъ нему езикъ! . . . Случваше се много пѫти да условяватъ въ туй училище и родомъ българе учители, обаче тѣ караха работата по-мѫчно, тълкуваха елинскитѣ списания на простогръцки и отъ него пакъ на български езикъ. *И при еднитѣ и при другитѣ учители строго бѣ запретено на ученицитѣ, особено на тѣзи отъ елиникото називаемо, да се разговарятъ помежду си на български.* Нарушителитѣ се наказваха като злодейници и по-строго даже. Поради туй, горкитѣ измѫчвани ученици, не можеха да се разговарятъ инъкъ, освенъ съ движение на ржцетѣ, главата, очитѣ и пр. При тикива строгости и наказания, само едно утѣшение, едно прибѣжище

имаше тогава за тѣзи мжченици — ученици и то бѣ Господиновата кжща въ махалата Мустафа Кади.

Тоя Господинъ, или, както обикновено се назоваваше отъ всички *дѣдо Господинъ*, бѣ родомъ Неврокопчанинъ, по занятие мутавчия. Отъ млади години той, споредъ както самъ разказваше, пострaнствувалъ нѣйде си изъ България и Ромъния, та научилъ доста добре да прочита славянски (черковно). Тоя дѣдо Господинъ, при завръщането си отъ странство въ Неврокопъ, учителствувалъ въ града нѣколко години общо, а напоследъкъ учителствуваше частно въ кжщата си, дори до смъртьта си (1860). Въ Неврокопъ той първо внесълъ употрѣблението на почтителната дума *„Господине“*, та по тая причина неговото име Костадинъ се превърнало въ Господинъ.

Казахме, че дѣдовата Господинова кжща бѣ едничкото утешение и прибежище на измжчванитѣ ученици. Мнозина отъ тѣзи ученици, като не можаха да търпятъ строгитѣ наказания на Варошкото *елинско и алилодидактическо* училище, напущаха ги и отиваха да се учатъ при дѣда Господина въ кжщата му, гдето, следъ като изучаха обикновенитѣ филади, Октоихъ и прочие, започнуваха нѣкои да учатъ и по славянски букваръ, Наустница, Псалтиръ и Евангелие (Новий Завѣтъ отъ Неофита). Въ неговото училище нѣмаше никакъвъ бой, никакво наказание; той си предѣше на юрганя козина за торби и чували или ги шиеше, а ученицитѣ, насѣдали на куди на куди, учеха кому що е за урокъ. Вечерь на отпустъ ученицитѣ изпѣваха по нѣколко *подобни* тропари на гръцки, или отпустителни на славянски, целуваха ржка на учителя съ еднократно прочитание Пентруругачуниле (молитвами Святихъ Отецъ по Ромънски) и си отхождаха у дома. Въ Господиновото училище се поизучи и горе-доле и г-нъ Георги Костовъ Хисарлъклията, който после, въ пораждането на българскиятъ черковно-училищенъ въпросъ въ Неврокопъ, бѣ найдеятелниятъ и най-щедриятъ подържатель на българскитѣ учители въ града. Такава бѣ Господиновата кжща, която, както казахме, служеше за прибѣжище и утешение на измжчванитѣ ученици въ казалийското елинико и алилодидактическо називаеми училища.

Отъ 1858 година насамъ въ Варошкото училище почнаха да назначаватъ учители по-свѣсни, по-свободни и съ по-добро образование, такива бѣха Мелничанитѣ г. г. Манидисъ и Зографидисъ, Серезлията Николаки, Търлишанина Хаджи попъ Исай, Валачанина Диаконъ Иоаникий, свършившъ и награденъ въ Атина. При тѣзи учители Варошкото Казалийско училище достигна до едно завидно въ онуй време положение; ако и безредно, но тукъ се преподаваха,

горе-долу основателно, списанията дори и на Демостена, Платона, Тукидита и Херодота.

Презъ тия времена, когато Варошкото училище така напредваше, голѣма и видна часть отъ градското население бѣ занята другаде: намѣстникътъ (протосингелътъ) на Драмския митрополитъ попъ Георги Странджалията, бѣ отворилъ съ брачнитѣ дѣла, а особено бракосъчетанията въ Неврокопската кааза, една много скандалиозна търговия; за какво и да било брачно дѣло или брачно позволително, особено за по селата, плащаше се (вулла парасж) отъ 600 най-долу, а до 1000 и 1500 гроша. Има человѣкъ отъ Ковачевско, който далъ за бракъ 1800 гроша. Този протосингелъ продаваше, тъй да се каже, женския полъ съ наддаване. Не се питаше нито той (женския полъ), нито съизволението на родителитѣ или своитѣ му. Горката селянка — мома, или жена, която си напуща или напуснала мжжа, привързана съ вжже о единъ стълбъ на митрополийското здание, претърпѣваше мжченически страдания и наказания отъ протосингеловия *камшикъ* по голи меса, докле да се прибере съ мжжа си или омжжи за тоя, който е наддалъ!... Родителитѣ или роднини въ нищо не можаха да помогнатъ на жертвата. Много отъ таквизитѣ клетници жертви се помжчваха да прибѣгватъ, за спасението си, къмъ Ислямизма. Но протосингелътъ и тазъ врата бѣ затворилъ, за да запазва ужъ *християнията*, той бѣ привлѣкълъ на страната си по-влиятелнитѣ аги и бегове въ града, та въ такъвъ случай, той можеше да влиза дори и въ мюслюманскитѣ кжщи, да грабва отъ тамъ жертвитѣ си, да имъ разпокжсва фереджитѣ и да ги завожда пакъ въ митрополията. Населението силно негодуваше, като гледаше безчестната търговия, която се правѣше съ чадата му, но нѣмаше що да се прави; влиянието на владицитѣ и на тѣхнитѣ протосингели бѣ голѣмо, и то трѣбваше до мълчи и да се покорява, иначе афоризмото бѣ готово. Когато вече всѣко търпение на населението се изчерпи, то започна да се жалува предъ властитѣ. Непослушано въ Неврокопъ и Сѣръ, то поднесе жалуванията си дори на Солунъ. Изпроводиха се въ Солунъ пълномощници отъ страна на населението, тѣ бѣха: Дѣдо Димитръ Астарджиевъ, Илия Дуковъ, Михаилъ Апостоловъ и Долнобродский дѣдо Георги. Пълномошницитѣ сполучиха да свалятъ протосингела въ Солунъ на сждъ. По сжденето си въ Солунъ той (протосингелътъ) изразпилѣ всичкитѣ пари, които най-неправедно бѣ събралъ въ Неврокопъ. Той се мжчеше съ всичкитѣ си сили и никого не щадеше, само и само да си уреди работата, та да се възвърне пакъ на мѣстото си. Но напраздно; защото той се изчисли и на мѣстото му въ Неврокопъ се назначи другъ и съ други вече възгрения, а той (попъ Георги) се завърна

въ отечеството си Силиврия, гдето и свърши живота си въ крайна бедность.

Въ 1860-та година се назначи и дойде за Драмски митрополитъ до тогава Босненския Агатангелъ. Той бѣ единъ изъ между най-добритѣ въ тогавашно време гръцки владици. Въ периодната си той изъ Неврокопско прѣзъ 1862-рата година присѫтствува на изпититѣ въ Неврокопското училище. Това училище му направи доста добро впечатление, заради това той, подбуденъ види се, отъ желание за истинското образование на подведомственитѣ си, посъветва населението, щото при тия учители, да услови и единъ *славенобългарски* учитель, защото, казваше той: „Всичкото население и тука въ града и вънъ по селата, е българско, та е потрѣбно въ едно казалийско училище да се учи и славенобългарски езикъ". Изпърво всичкото събрание, до колкото се намираше въ училището, съ готовность прие туй предложение на владиката. Реши се, да се пише за славяно-български учитель и се писа на г-нъ Стефанъ Захариевъ въ Т. Пазарджикъ да намѣри и изпроводи такъвъ учитель. Подиръ нѣколко време дойде за български учитель въ Неврокопъ г-нъ Тодоръ Неновъ, препоржчанъ отъ г-нъ Захариева. При дохождането на учителя, една часть отъ градското население, особено властитѣ и нѣколцина българи съ тѣхъ, се повърнаха отъ първия сговоръ и не щѣха да се мѣшатъ въ условяването на българския учитель. Обаче по-голѣмата часть отъ населението прие на драго сърдце и призна за учитель г-нъ Ненова и се отказа отъ да помага на *киното* за поддържане на досегашнитѣ гръц. ки учители. По тоя начинъ Неврокопското християнско население се раздѣли на две партии — българска и гръцка. Владиката, като виде това раздѣление на населението, раздѣление, което само на него приписаха тогава гърцитѣ и гръцкия печатъ, много се труди да го съедини, обаче, като не можй по никакъвъ начинъ да успѣе въ това, той се принуди подиръ една — две години да си даде оставката отъ Драмската епархия, като понесе съ себе си гръцката ненависть, че е подсѣтилъ българитѣ да заискатъ язика си. По тоя начинъ християнското население въ града Неврокопъ се раздѣли на две воюващи една противъ друга партии — българска и гръцка. Подирнята партия препоржчвана предъ властитѣ и защищавана отъ владици и други влиятелни гърци, сполучи да усвои цѣлото казалийско до тогава незовавано училище и двѣтѣ черкови, въ които до тогава бѣ въ употрѣбление гръцкия езикъ, а българската партия, сгрупирана около своя учитель и ржководена за всичко отъ г-нъ Стоянъ Захариева*) отвори си от-

*)Две такива писма отъ г-нъ Ст. Захариевъ до Неврокопската българска община имахъ на ржка, но за жалость, изгубиха ми се

дѣлно училище въ кжщата на г-нъ Стоянъ Шахинъ, който бѣ единъ отъ най-сърдечнитѣ поддържатели на българскитѣ въ града учители. Въ това училище се стекоха за малко време много ученици. Но понеже кжщата на г-нъ Шахинъ бѣ въ сжщото време и ханъ, оказа се, че това училище не ще може да отговори на назначението си, та заради туй въ едно събрание на по-виднитѣ отъ българитѣ, реши се де се премѣсти училището въ плѣвнята на г. г. братия Полизоеви. Това решено, плѣвнята се разчисти и размете и, следъ като се попристегна, пренесоха се въ нея столоветѣ (чиноветѣ) отъ Шахиновата кжща, както и другитѣ принадлежности, и работата сега следва още по-добре.
Отъ день на день гръцкото училище се празднѣше, а българското (плѣвнята) се пълнѣше съ ученици отъ всяка възрасть. Туй нѣщо никакъ не се псревна на гръцката партия; заради туй тя, съ владиката на чело, наклевети предъ властьта учителя като подстрекватель и причинитель на туй отцѣпление. Властитѣ, както въ Неврокопъ, тъй и въ Сѣръ, увѣрени въ тия клевети и представления на гръцката партия, за да се потуши ужъ распрата, решиха, щото учителя да се отстрани отъ Незрокопъ. Учительтъ Неновъ си замина за отечеството и българското въ Неврокопъ училище остана за привременно подъ упразлението на учитель Апостолъ Димовъ отъ с. Скробатно. Българитѣ пакъ чрезъ г-нъ Захариевъ доведоха другъ учитель на мѣстото на Ненова. Той бѣ Атанасъ Божковъ, тоже отъ Пазарджикъ.

Презъ септемврий на 1854 година г-нъ Божковъ и г нъ Апостолъ Димовъ започнаха училището въ плѣвнята. Стекоха се още ученици и отъ града и отъ селата. Цѣлата тазъ учебна година се прекара въ плѣвнята. Само когато вече ученицитѣ се приготовляваха за изпитъ, владиката съ нѣколцина гръцки първенци дойде да посети туй училище (тогава българитѣ въ Неврокопъ още припознаваха и владика и Патриаршия). Владиката, като видѣ толкова ученици, и граждански и селски, забрани да се учатъ на таквозъ мѣсто, разреши да се отстжпи половината отъ казалийското училище на българитѣ. Още на утриньта, учители, ученици и народъ тържественно навлѣзоха въ училищното здание, гдето се отчете водосветъ отъ владиката съ радостнитѣ възглашения на първитѣ публични „Господи помилуй“ отъ страна на ученицитѣ. Изпита се направи въ училището и отъ туй после българитѣ за дълго време задържаха тая половина отъ училищното здание. Загнѣздени еднажъ въ училището, българитѣ заискаха да имъ се даде право да пѣятъ и въ църквата. Обаче това тѣхно желание строго се отблъскваше отъ гръцката партия. Поискаха да имъ се дозволи поне изъ лѣвата страна на църквата да пѣятъ по езика си, но и туй, следъ нѣколко седмици

пѣение, имъ се запрети. Най-после българитѣ решиха да се събиратъ въ училищното здание и тамъ да си четатъ по езика си правило до Апостола безъ Евангелие, защото си нѣмаха свещеникъ. Всѣкога следъ правилото учителитѣ казваха по нѣкоя сказка, или на всеослишание прочитаха нѣкоя полезна книжка. По нѣкога се зимаше и антидоръ (нафора) въ училището. Антидора се доставляваше отъ Скробатно или Ковачевица, или Хотовища, села, въ които отъ памтивѣка се употрѣблява български езикъ и които много съчувствуваха на туй движение въ града. За да се събиратъ всички, поне мжжетѣ, за черкување въ училищното здание, българитѣ поставиха едного на училищната стълба да гледа и, кой какъ дойди за въ черква, да го извика горе въ училището. По тоя начинъ българитѣ прекараха почти повече отъ година. Една вечерь, срѣщу Тодоровъ-день (Тодорова сжбота, голѣмъ празникъ въ Неврокопъ), събраха се поличнитѣ отъ българитѣ въ училищното здание и се наговориха за утриньта да влѣзатъ насилственно въ черквата и да заззематъ дѣсната страна. При такова решение утриньта още отъ тъмно се напълни училището съ народъ отъ всяка възрасть. Гърцитѣ си мислѣха, че ще си се черкуватъ българитѣ въ училището, както до тогазъ правѣха, та не даваха внимание Българитѣ се притъкмиха съ книги и други потрѣбности за въ случай. Учителтъ г-нъ Божковъ неможеше да пѣе въ черква, но помощника му Ангелъ Ивановъ,*) пѣеше доста добре и правилно. Кроежътъ бѣ да се подкачи пѣянието отъ катавасиитѣ. *Отверзу уста моя*, неможи тогава, а се започна отъ *Величитъ душа моя*. Щомъ г. Ивановъ, застаналъ вече на пѣвницата съ г-нъ Божкова, извика първото Величитъ душа моя и тутакси отборъ българи се стекоха около пѣвницата да вардятъ, да не би да пострадатъ въ нѣщо пѣвцитѣ имъ. Гръцкиятъ протосингелъ Агатангелъ (изпосле епископъ Елефтеруполски-правешки), извика по гръцки: „мълчь, даскале, мълчь даскале“! и си излѣзе, на часа на вънъ, вѣроятно за да обади на владиката. Еднажъ българитѣ захванали реда изъ дѣсната страна, немлъкваха, но и гръцкитѣ пѣвци сжщевременно пѣяха по гръцки сжщото. Освенъ единъ крѣсъкъ, произходящъ отъ множество гърла (и знаяли и незнаяли викаха, до колкото имъ гласъ държи), нищо друго се не разбираше въ черквата. Едва на Апостола млъкна крясъка и той се изпѣ тихо по български. Обаче, свещеникътъ попъ Костадинъ, родомъ българинъ изъ Горно Джумайско, но до фанатикъ погърченъ, не иска да възгласи и да пѣе Евангелието, а чака да се изпѣе Апостола и погръцки. Подиръ Евангелието, понеже предвиждаше да се запѣе Херувимската пѣсень, за да

*) Авторътъ на тия бележки.

се изпѣе и тя сѫщевременно и отъ гръцки и отъ български пѣвци, както другитѣ, управителтъ на гръцкото училище г-нъ Зографиди излѣзе насрѣдъ и извика по гръцки: „Братия, сега предлежи да замине самъ Исусъ Христосъ изпомежду насъ; прочее, като християни, ако имате честь и любовь къмъ Исуса Христа, трѣбва да постѫпите така, щото Херувимската пѣсень да се изпѣе тихо: или само гръцки, или само български“. Когато дойде реда да се запѣе тая пѣсень, гръцкитѣ пѣвци млъкнаха и тя се изпѣ тогава отъ г. Ивановъ по български.. Следъ тая пѣсень, крѣсъцитѣ въ черквата пакъ се повториха още по-осилено изъ дветѣ страни. Подиръ малко г-нъ Божковъ се извика вънъ отъ черквата, за да се заведе предъ властьта, на която бѣ отърчалъ да обади на протосингелътъ. Г-нъ Божковъ се обеща че, следъ като се свърши молитвата въ черкова, самъ ще се представи предъ властьта и така му се дозволи да се завърне пакъ на пѣвницата.

Както и да бѣ, службата се свърши. Следъ отпустътъ, нѣколцина първенци съ г-на Божкова се зеведоха за предъ властьта. Властьта разпита работата отъ туй разпитване се указа, че българитѣ не сѫ направили нѣщо престѫпно въ черквата, обаче, по натиска и за хатъра на гърцитѣ, тя се задоволи да изпроводи нѣколцина отъ първенцитѣ съ г-нъ Божкова въ Сѣръ за понататъшното изследване. Подиръ нѣколко дни разпитване върху работата, Сѣрското правителство, по наущение, види се, на Сѣрскитѣ гърци, реши, щото г-нъ Божковъ да се отстрани отъ Неврокопъ, че подстрекавалъ населението, а другитѣ първенци да се върнатъ по домоветѣ си. Така г-нъ Божковъ си замина за Т. Пазарджикъ, а на българското училище остана за учитель само помощника му г-нъ Ивановъ съ учителя на турский язикъ Али Ефенди Сулемановъ съ настоятель и попечитель на учитель г-нъ Стоянъ Шаиновъ, Българитѣ, докачени отъ толкозъ клевети върху учителитѣ имъ, запретнали се да работятъ по енергично. Но понеже правото имъ за хатъра на гърцитѣ, се потѫпкваше, както въ Неврокопъ, тъй и въ Сѣръ, тѣ намислиха да прибѣгнатъ къмъ унията, за да намѣрятъ покровителство и защита. Събраха цѣлото население въ училищното здание, решиха и направиха прошение до католическия владика въ Солунъ и опълномощиха за свои представители г. г. Стоилъ Пализоевъ и Илия Дуковъ. Представителитѣ отидоха въ Солунъ и заследваха споразуменията си съ владиката. Въ времето, когато щѣли да поднесатъ вече прошението на владиката, случайно се срѣщнали съ многозаслужившій г-нъ Стефанъ Верковичъ. Г-нъ Верковичъ ги разпиталъ и, като узналъ работата, зелъ имъ прошението и го занесълъ на Руския посланникъ. Посланникътъ ги повикалъ и ги увещалъ да се оставятъ отъ

тая мисъль, та да си идатъ въ Неврокопъ, като имъ се обещалъ, че той ще представи работата имъ предъ валията, за да имъ се не тъпче правото. Двамата представители се завърнаха въ Неврокопъ, безъ да сполучатъ да извършатъ работата, за която бѣха опълномощени.

Каранията и ежбитѣ въ Неврокопъ между гърци и българи следваха и ставаха отъ день на день по напрегнати. Презъ лѣтото на 1856 година, пълномощникъ на самий Вали паша отъ Солунъ дойде въ Неврокопъ, за да разгледа и разпита работата отъ близу. Пълномощникътъ заповѣда да се събере всичкото християнско население, и гърци и българе, въ широкий дворъ на Хюсеинъ Аговий конакъ, гдето той квартируваше. Когато населението се събра въ двора, пълномощникътъ излѣзе на балкона и, следъ многото съвети и наставления къмъ всички, издаде заповѣдь да се отдѣлятъ гърцитѣ къмъ една страна, а българитѣ къмъ друга, за да опознае болшинството. Населението, уплашено, натрупа се почти всичкото изъ къмъ гръцката страна; само съ около 20-тина души се оттеглиха изъ къмъ показаната за българитѣ страна. Отъ тѣзи двадесетина души пашата избра петина по-първитѣ и ги изпроводи подъ конвой въ Сѣръ за по-натъшно разследване на работата. Тѣзи петина бѣха: дѣдо Димитъръ Хастарджиевъ Даскалъ Никола Ковачевски, Илия Дуковъ, Апостолъ Смиляновъ и Николакъ Хекимджийски. Изпроваждането имъ за въ Сѣръ стана току отъ самий дворъ на конака: не имъ се даде време нито до дома си да отидатъ, нито пѫтни потрѣбности да си доставятъ. Разбира се, всичко това извършилъ пълномощникътъ подъ диктовка на владиката, за да се оплаши българското население, та да преклони глава на гърцитѣ. Петтимата изгнаници, като отидоха въ Сѣръ, замолиха суварийтѣ да преспятъ тазъ вечерь на хана съ тѣхъ, а не отведнажъ да ги заведатъ въ конака (затвора). На суварийтѣ това понасяше, та на радо сърдце склониха и останаха на хана. Вечерьта, щомъ слѣзоха на хана, двама отъ тѣхъ отидоха да се посъветватъ съ старинарьтъ г-нъ Стефанъ Верковичъ. Г-нъ Верковичъ имъ направи две телеграмми, едната до Високата Порта, а другата до тогавашний Черковенъ смѣсенъ съвѣтъ въ Ортакьой. Последствие на тѣзъ телеграми петината изгнанници скоро-скоро се оправдаха и се завърнаха въ Неврокопъ. Българското население, като видѣ първенцитѣ и водителитѣ си оправдани и весело завърнати у дома си, усрами се стъ първий си безмѣстенъ страхъ, поукоражи се и, въ едно събрание у г-нъ Илия Дуковъ, то си избра нѣколко лица да представляватъ предъ властьта населението, да размишляватъ върху работитѣ, да се грижатъ за училище, за учители и пр. Това бѣ първата българска черковна община въ града Невро-

копъ. Лицата, които съставляваха тазъ община бѣха: председатель Илия Дуковъ, членове Апостолъ Смиляновъ, Георги Ангелаковъ, Стоянъ Шахинъ и Георги Костовъ Хисарлъкли.

Училището още си следваше само съ бившия помощникъ на г-нъ Божкова — Ангелъ Ивановъ и Али Ефенди за учитель по турски. Общината се погрижи да намѣри още единъ учитель за главенъ. Тя се отнесе пакъ до г-нъ Захариева въ Пазарджикъ и на есеньта презъ 1866 год. дойде за такъвъ г-нъ Тома Николовъ.

Общината, между другитѣ си грижи, никакъ не забравяше и грижата да си добие правото да пѣе въ черквата по езика си, но и гърцитѣ по никакъвъ начинъ не оставяха. Заради това общината се принуди да изпроводи дори въ Цариградъ пълномощникъ върху тази работа, тъй като въ Сѣръ и въ Солунъ прозбата й не можеше да се приеме за гръцки *хатъръ*. За пълномощникъ отъ страна на населението се изпроводи г-нъ Тодоръ Радинъ. Пълномощникътъ, оправянъ отъ г-нъ Тъпчилещовъ и др. родолюбци въ Цариградъ, издействува отъ Високата Порта едно емирнаме по тоя въпросъ. Въ емирнамето се заповядваше да стане преброяване (истилямъ) на населението въ града и, която страна спечели болшинството, *ако ще и съ единъ житель повече*, тя да заеме Варошката черкова, а на меншеството да остане кумсалска (та). Това емирнаме, като пристигна и се поднесе на каймакама въ Неврокопъ, каймакамътъ състави една комисия отъ гърци и българи, подъ негово представителство и въ заседанието на турскитѣ аази отъ идаре мезличи. Преброяването почна, като се извикаха всички наредъ и гърци и българи, предъ комисията. Българитѣ здобиха болшинството. Гърцитѣ, като съзнаваха, че въ тоя случай ще изгубятъ, отъ по-преди бѣха предразположили каймакама и Хюсейнъ Ага да застжпятъ нѣкакъ си за въ тѣхна полза. Следъ свършването на истиляма, каймакамътъ и Хюсеинъ Ага замолиха българскитѣ комисари за спогодба и побратяване. Българитѣ, като не можаха да устоятъ на молбата, склониха да се спогодятъ, при всичко, че населението протестираше. Спогодбата стана по тоя начинъ: една седмица да се черкуватъ българитѣ въ Варошката черкова, а гърцитѣ въ Кумсалската, а другата седмица да сж гърцитѣ въ Варошката, а българитѣ въ Кумсалската. Тоя редъ се започна презъ февруарий 1867 год. и слеудва презъ нѣколко години мирно и тихо. Поставяха се въ черквитѣ по двама епитропи — единъ българинъ и единъ грѣкъ и черковнитѣ приходи и отъ дветѣ черкови се дѣляха поравно и на българитѣ и на гърцитѣ. Сполуката на българитѣ въ града за закрепяването имъ въ училище и въ черквитѣ по равно съ гърцитѣ повлия и по селата: тъй напр. селото Райтаниново отхвърли употрѣблението на

гръцки езикъ и отъ училището и отъ черковата и започна български. Сжщото сториха и селата: Бѣлотинци, Старчища, Либяхово и други. Така българщината по Неврокопско отъ день на день започна да се усилва и учителитѣ, които бѣха учили по гръцки и по гръцки до тогава учителствуваха, захванаха да се упражняватъ съ граматиката на български езикъ, за да можатъ по-правилно да схванатъ езика, та да учителствуватъ по български. Затичаха се отъ Разлога учители, но нарѣдко намѣрваха приемъ, защото повечето отъ тѣхъ, освенъ Наустница и Псалтиръ, друго не знаяха, когато тукашнитѣ учители, свършили до нѣйде гръцкитѣ училища, имаха по-основателни понятия отъ всичко почти.

Презъ началото на 1870 година съ височайши царски ферманъ се установи, една независима народна Иераршия за българитѣ, подъ име Българска Екзархия, и българскитѣ черковно-училищни работи влѣзоха въ друга фаза. Неврокопскитѣ българи се отказаха отъ гръцката Патриаршия и владика и припознаха за черковенъ свой началникъ Българския Екзархъ Антимъ I-й. Сжщото направиха и селата: Гайтаново, Скробатно, Ковачовица, Бѣлотинци, Старчища, Мусомища, Доленъ и др. и др. Подиръ нѣколко време, първенцитѣ отъ отказанитѣ нѣколко села се събраха въ Неврокопъ за втѣлесявание и съвещание. Въ тоя съборъ се избра *Централна община*, която да се грижи за духовнитѣ и черковно-училищнитѣ работи на тѣзъ села. На тази община за председатель се избра и назначи Негово В. Благоговеинство отецъ Харитонъ отъ с. Либяхово. Отецъ Харитонъ, съ репутацията си предъ населението, съ познанството си и приятелството си съ беговетѣ и агитѣ, сполучи да доведе Българската община почти до официалность; той издействува, щото въ правителството да се избиратъ и заседаватъ българе аази и въ Идарето и въ Мехкамето. Освенъ това, убеди до нѣйде населението да внася по нѣщо въ централната община, за да се помага на персонала ѝ. Надеждитѣ на населението се въсперихa и селата едно подиръ друго почнаха да се отказватъ отъ гръцката Патриаршия, а да се сгрупирватъ съ Българската община, която бѣ подъ духовното ведомство на Българската Екзархия.

Черкуването на българи и гръци следваше и въ дветѣ черкови на недѣля и недѣля. Обаче тоя редъ се развали презъ пролѣтьта на 1872 година; презъ тазъ пролѣть, точно на 21-й май св. св. К. и Елена, българетѣ съ председателя отца Харитона начело, поискаха да усвоятъ съвсемъ Варошката черкова и да не даватъ вече редъ на гърцитѣ да се черкуватъ въ нея. Реда бѣ на гърцитѣ, но българетѣ, наговорени, захванаха черквата още презъ зори. Гърцитѣ, като чуха това, стекоха се да си запазятъ правото. Тогава, както вжтре въ черковата, тъй и около черковата се произведе

голѣмъ бой между гръци и българе съ приготвени дървета и дори и ножове. Отъ българитѣ нѣколцина се нараниха или дори раскървавиха, а отъ гърцитѣ повече. Отъ гърцитѣ Георги-Псалта, родомъ влахъ и преселенъ въ града отъ село Тешово, се спрострѣ около черковата и почти умрѣлъ, четворица го занесоха у дома му и, ако се не случеше тогава въ Неврокопъ докторътъ Янулъ отъ Сѣръ, нѣдали щеше да остане живъ. Боя се запрѣ само, когато пристигнаха на черковата полицейски, и черковата се заключи за привременно, но туй привременно се продължи за дълго време, и черковата остана и за дветѣ страни затворена.

Презъ тазъ есень отъ Екзархията се препоржчаха 5-мина кандидати за избирание български владика за Неврокопъ. Извести се по селата и отъ всѣко село изнадойдоха пълномощници въ града. Отвори се съборътъ и заседенията започнаха да ставатъ въ салона на кжщата на г-да братия Пализоеви. На тоя съборъ дойдоха пълномощници и отъ Мелничката каза. На събора говориха мнозина учители, между които първо мѣсто заемаше учитель Георги Ивановъ отъ с. Либяхово. Въ събора съ явно гласоподавание се избра за Неврокопски български владика председателя на Неврокопската община отецъ Харитонъ, който бѣ въ кандидатурата, и резолюцията се изпроводи на Екзархията. Подиръ разотиването на пълномощницитѣ по селата си, Мелничкитѣ присжтствующи заявиха предъ общината желанието си да се съединятъ съ Неврокопъ подъ единъ владика. Неврокопската община на драга воля удобри подобно съединение и, за да опознае работата по-отблизу и по-точно, изпроводи въ Мелникъ делегати по тоя въпросъ, за да събератъ населението и да узнаятъ отъ само него желанието му. Делегатитѣ бѣха: Апостолъ Смиляновъ, Никола Мандушевъ, Коста Сарафовъ и учителя Ангелъ Ивановъ. Делегатитѣ, като пристигнаха въ Мелникъ, тутакси се събраха около тѣхъ, упълномощени представители на отъ около 25 села. Съединението започна да се преговаря и заседанията върху туй ставаха въ кжщата на Хаджи Мильо, родомъ отъ с. Ормане. Подиръ нѣколко дневно разисквание, спогодбата за съединението стана и събранието се разотиде, като назначи председатель на Мелничката община Н. Благоговейнство Чирешовский хаджи попъ Димитрий, който по всичко се ржководѣше отъ Неврокопската община, на която Мелничката съставляваше клонъ.

Презъ всичкото туй време Варошката черкова бѣ въпросна и не се черкуваха въ нея нито гърци, нито българе. По нѣкога гърцитѣ поискваха на голѣми дни да служатъ въ нея и отъ властьта имъ се дозволяваше това, но щомъ българитѣ усѣтѣха намѣрението имъ, стичаха се около черковата и боя се повтаряше. Най-последний бой стана и най-напре-

гнатъ. Той стана около предъ Рождество Христово презъ сѫщата година. Гърцитѣ бѣха напрегнали всичкитѣ си сили или да измратъ около черковата, или да я отворятъ да се служи въ нея, но и българитѣ отъ своя страна имаха сѫщата решителность. Боятъ се започна часътъ около деветъ по турски презъ деня и се продължава близо три часа. На боя, известенъ, пристигна и полицейския юзбашия съ нѣколко джандарми, за да въдвори тишината, но като видѣ разпаленостьта и издветѣ страни и единъ камъкъ случайно го удари въ гърдитѣ, оттегли се съ джандармитѣ до пѫтнитѣ врата на черковния дворъ, за да пази поне да се не разнесе боя и по улицитѣ изъ града, и рече: „*Бидеръ гьозле калънъ*“. Въ тоя бой много гърци се завърнаха у дома си съ изпочупени глави и изпорѣзани ржце. Най-първиятъ и най-влиятелния отъ гърцитѣ Киръ Атанасъ, родомъ българинъ отъ с. Ляски, но до фанатикъ погърченъ, щеше да остане мъртавъ на мѣстото си, ако не бѣше до него българина г-нъ Никола Манду||евъ, неговъ съседъ и народица, да го забрани и заведе у дома му. Така отблъснати гърцитѣ отъ черковата, българитѣ предадоха ключоветѣ на властьта и отъ тогазъ тая черкова остана за дълго време заключена и запечатана. Строго се заповѣда отъ властьта и на дветѣ страни да се не приближаватъ около черковата и да не искатъ черкуване въ нея.

На пролѣтьта презъ 1873 година повика се отецъ Харитонъ отъ Св. Екзархия въ Цариградъ, за да се ржкоположи за Неврокопско-Мелнишки владика и презъ месецъ май тръгна за Цариградъ. При тръгването му града бѣ припълненъ съ народъ надошълъ отъ селата и отъ Мелничко. Градското население и отъ двата пола заедно съ учители и ученици и съ стечения народъ, излѣзоха надалечъ отъ града, за да изпроводятъ бѫдещия си любимъ пастиръ. На около четвъртъ часъ разстояние отъ града, дѣдо Цвѣтко, който тогава се навърташе въ Неврокопъ, спрѣ шествието и изговори: „Господъ, възрадуемся и возвеселимся въ онь“. Изобилни сълзи отъ радость потекоха отъ очитѣ на всички присѫтствующи. Подиръ туй цѣлунаха дѣсницата на пастиря си и се завърнаха надире. Около 70 души съ коне и пеши изпроводиха бѫдещия владика до селото му Либяхово, три часа разстояние отъ града, а съ двадесетина първенци отъ Неврокопско и Мелничко изпроводиха го дори и до Кавала.

Отецъ Харитонъ преди да замине за Цариградъ, по одобрение на населението, остави за свой намѣстникъ въ Неврокопъ Н. Благоговейнство хаджи попъ Атанасия отъ с. Старища. Българскиятъ до тогава свещеникъ въ Неврокопъ попъ Костадинъ Ючдогручки, който желаеше да бѫде приемникъ на отца Харитона, докачи се отъ туй и се изхвърли изъ гръцка страна. Гръцкиятъ владика на драга воля

го назначи за гръцки протосингелъ въ Неврокопъ. Попъ Костадинъ се обещаваше на гръцкия владика, че ще *събори създадената отъ него(?) българщина* въ Неврокопъ и селата му, за което и много се труди, като обикаляше за туй отъ село на село, но отъ всѣкаде биваше изпъжданъ и презиранъ отъ населението. Неговото мѣсто при българската община въ Неврокопъ захвана попъ Димитъръ Икономовъ, родомъ отъ града Неврокопъ (кумсала), който до тогава священодействуваше по селата Далчифликъ и Баничанъ.

Презъ туй лѣто учителитѣ въ Неврокопско и Драмско за по успѣшно работение въ учебното черковно-училищно дѣло между народа, съставиха едно дружество подъ име Неврокопско-Мелничко-Драмско епархийско училищно дружество. Споредъ устава на това дружество, всѣки учитель се задължаваше да внася двадесетата часть отъ заплатата си въ дружествения ковчегъ. Съ събиранитѣ пари и помощи се помагаше за учитель, кѫде какъ се покажеше нужда. Особено внимание обръщаше дружеството къмъ Зъхненскитѣ и Драмскитѣ села, за туй по тѣзъ села се назначаваха и по деятелнитѣ учители. Освенъ задължениятѣ отъ устава учителски вносове, дружеството събираше помощи и отъ частни лица и отъ села изобщо съ пръскание (ръсение). Споредъ устава, учителитѣ бѣха длъжни два пѫти презъ годината да се събиратъ на съвещание: единиятъ пѫть презъ месецъ августъ на панаира въ Неврокопъ, а другиятъ — презъ началото на марта на керваня въ Сѣръ. Подирното събрание не бѣ задължително за всички учители, но само за настоятелството отъ по-олѣгналитѣ.

Между това, черковитѣ въ Неврокопъ се още бѣха затворени. Наистина, Кумсалската черкова бѣ отворена, но за да не изгубятъ правото си и еднитѣ и другитѣ въ варошката черкова, бояха се да се черкуватъ въ нея. Най-после следъ чакане отъ две години затворъ на варошката черкова, дойде отъ Сѣръ съ множество суварий Хаджи Али бей, упълномощенъ отъ мютесафира да разреши черковния споръ. Следъ нѣколкодневно прибивание на Хаджи Али бей въ Неврокопъ, реши се, по единъ най-несправедливъ начинъ да се отдаде спорната черкова на гърцитѣ, а на българитѣ да е Кумсалската. Българитѣ протестираха и презъ нѣколко време не склоняваха да се черкуватъ въ нея, но като видѣха, че нѣма другъ начинъ, преклониха глава и си отвориха Кумсалската черкова. По тоя начинъ гърцитѣ всѣкога си останаха стопани на Варошката черкова, а българитѣ на кумсалската. При всичко, че варошката черкова се отдаде на гърцитѣ, и ржкополаганието на отца Харитона за владика, по неизвестни намъ причини, се отлагаше за неопредѣлено, се пакъ българитѣ въ Неврокопъ и селата му не се отчайваха, а съ присърдце си гледаха черковно-учи-

лищнитѣ работи подъ председателството на Хаджи попъ Атанасия и учителското дружество успѣшно развиваше своята деятелность по учебното дѣло.

Презъ пролѣтьта на 1876 година, поради вълненията, които се случиха нея година по нѣкои мѣста изъ България и Тракия, българското население въ Неврокопъ и селата изгуби за малко време довѣрието, което до тогава имаше предъ властьта. Царското правителство, заподозира българитѣ въ измѣна и бунтовничество и започна да разпитва по свѣстнитѣ хора отъ населението, като първенци, учители и свещенници, за да узнае дали иматъ споразумение съ възстаналитѣ страни. Гърцитѣ, възползувани отъ туй обстоятелство, почнаха силно и безжалостно да клеветатъ всѣки българинъ, на когото тѣ имаха око. Владиката (Врачански Неофитъ, извънредно изпратенъ тогазъ само за въ Неврокопъ), разви всичката си сила и всичката си деятелность, за да затрие, ако му попадне подъ ржки всичко що е българско. Той започна да клевети предъ властьта отборъ първенци, учители и свещенници. Той възстанови въ кумсалската, българска до тогава черкова, гръцки езикъ, като имъ събра и взе книгитѣ, паритѣ, восъкътъ и всичко що имаше въ нея. Затвори и българското училище, като наклевети всички българи учители, които строго се изследваха. Въ кжсо време тъмницитѣ въ Неврокопъ се изпълниха съ отборъ българи и владиката съ своитѣ гърци бѣ обрадованъ до уши. Обаче, тая радость бѣ за малко време; противъ ожиданията на владиката и неговитѣ хора, правителството разпитваше съ съвършенно безпристрастие и щомъ усѣщаше невинностьта имъ, освобождаваше ги, единъ подиръ другъ всички затворници се онивениха и освободиха. При всичко туй, обаче, голѣма часть отъ българското население въ града и по селата се уплаши и замина подъ ведомството на гръцкия владика, *за да го брани!?* Така направи и българския свещенникъ въ града Попъ Димитъръ Икономовъ, който, за да покаже своята привързаность къмъ владиката и ревность къмъ интереситѣ му, ходѣше отъ кжща на кжща и отъ дукянъ на дукянъ и убеждаваше българското население за изъ къмъ гръцкия владика! Лѣтото се прекара безъ училища въ Неврокопъ, защото училището бѣ захванато отъ гърцитѣ. На есень, когато и вълненията се поуталожиха вече, българитѣ, колкото бѣха останали, заиска имъ се пакъ да си иматъ черквата и училището, но поради малочисленностьта си, бояха се да заявятъ на властьта желанието си, а само увѣщаваха уплашенитѣ отъ населението и търсѣха случай, кога и какъ да започнатъ. Наскоро имъ се представи и случая: учительтъ Ангелъ Ивановъ преди две години бѣ назначенъ отъ страна

на учителското дружество за учитель въ Зжхна. Въ вълненията той бѣ арестуванъ въ Зжхна и после въ Сѣръ. Но подиръ нѣколко време затворъ, той се оневини и се освободи отъ затвора; само че се задължи, по заляганието на Драмския митрополитъ Иоаникий (Зжхна както и Неврокопъ бѣха Драмска епархия) да се незавръща вече за учитель въ Зжхна, а да си отиде въ отечеството, Неврокопъ. Когато тоя учитель се завърна въ Неврокопъ, заиска отъ Неврокопската българска община 2100 гроша изостанала учителска платка отъ преди две години. Общината тогава бѣ въ съвсемъ разстроено положение: председательтъ хаджи попъ Атанасий, оттеглилъ се въ селото си Старчище, голѣма часть отъ населението, уплашено, обърнало се изъ гръцкия владика, дори и нѣколцина отъ деятелитѣ направили сжщото. Учителското дружество, което, въ такъвъ случай се грижеше и застжпяше за учителитѣ, изчезна невъзвратно. Въ такъвъ случай учительтъ се принуди да сжбере подписавшитѣ условителното му и отъ тѣхъ да си иска правото. Нѣколко пжти се събираха и размишляваха отъ где да се наплатятъ. Най-после, по кроежа на сжщия учитель и по одобрението на подписавшитѣ условителното му, решиха следующето: учительтъ Ивановъ да заведе дѣло предъ властьта за правото си, а тѣ, подписавшитѣ условителното му, тогава да намѣрятъ случай да си поискатъ отъ владиката черковнитѣ пари, восъкътъ, книгитѣ и всичко, щото имъ бѣ усвоилъ той презъ пролѣтьта и съ туй да заведатъ дѣло и даде смѣтка за присвоенитѣ нѣща. Учительтъ незабавно поднесе прошението и си заи ка смѣтката. Повикани и доведени предъ властьта подписавшитѣ, сждията ги попита, дали дължатъ на учителя тѣзъ пари, тѣ като му отговориха подтвърдително, той имъ рече: „Срамота е като на васъ хора да не платите на учителя си, платете му“! Тогава г-нъ Илия Дуковъ заговори: „Ефендимъ! Ние до сега сме плащали на учителитѣ си отъ черковата. Тази пролѣть като се случиха тѣзи бъркотии, владиката ни намѣри на слабото ни време та ни усвои черковата и 1800 гроша пари, които бѣхме приготвили за учителя, още и 45 оки восъкъ и два човала дарове, та па най-сетне и книгитѣ ни. Молиме ви, ефенди, заповѣдайте му да ни повърне тѣзъ нѣща, за да си платимъ дълга, биле и черковата да си отворимъ, та да си следваме както до сега сме следвали предъ царската сѣнка“. Сждията тутакси повика владиката и му забележи да повърне усвоенитѣ черковни нѣща и пари. Владиката се обеща на сждията да имъ ги повърне, но да идатъ тѣ на квартирата му да си ги получатъ. Тогава сждията изпрати отъ своя страна двамата християни аази, Киръ Никола отъ Банско и Хаджи Ангелъ отъ Зърнево, да

идатъ заедно съ тѣхъ при владиката и да прибератъ тѣзи нѣща, за да се плати на учителя.

На всекжде изъ града се разчу, че ще се вематъ надире нѣщата, които пролѣтьта бѣ усвоилъ гръцкия владика отъ българската черкова. Българитѣ, понасърдчени, стекоха се отъ всѣка възрасть въ двора на тазъ кжща, гдето седѣше владиката, за да гледатъ, какъ ще бълва погълнатото преди четири и повече месеци. Владиката, искалъ-неискалъ, наброи 1800 гроша пари, изнесе восъкъ въ едно вретище, изнесе и дветѣ вретища дарове и рече: „Ето, земете ги и си платете!“ Г-нъ Илия Дуковъ му забележи: „Дѣдо владико, дай ни и книгитѣ, на насъ ни е казано да си приберемъ всичко и да си заследуваме въ черквата“. Владиката, видѣ невидѣ, извади и книгитѣ, та имъ ги даде. Натрупанитѣ въ двора българи земаха, кой по книга, кой по питаръ восъкъ, кой друго и тръгнаха всички за къмъ българската черкова. Като отидоха на черковата, заедно съ споменатитѣ аази, повикаха назначений отъ владиката епитропъ Атанасъ Лазовъ, земаха отъ него ключоветѣ и ги дадоха на г-нъ Стоянъ Шахинъ, когото българитѣ поставиха за епитропъ на черковата. Така се поднови пакъ, следъ четири и половина месеца мълчание, българското сдружение въ Кумсалската черкова съ свещеникъ попъ Димитрий Икономовъ, който побърза да се върне пакъ къмъ българитѣ, като видѣ, че на мѣстото му ще се намѣсти другъ, а той ще се скита нагоре-надолу по чифтлицитѣ.

Като си зеха българетѣ усвоенитѣ отъ владиката нѣща и като си отвориха черковата, осмѣлиха се нѣколцина съ г-нъ Илия Дуковъ на чело и отидоха да благодарятъ на властьта и да я замолятъ за училище. Отворена думата за училище, каймаканинътъ имъ казалъ: „Високото желание на падишаха е да се учатъ и образуватъ всичкитѣ му поданници, безъ разлика на вѣра и племе, доста е само подданицитѣ му да гледатъ да се съобразяватъ съ законитѣ на държавата му, както сте учили и гдето сте учили чедата си до сега; и занапредъ така и тамъ ще да ги учите“. Българитѣ много се зарадваха отъ тоя благосклоненъ приемъ на каймакама и на сжщия день събраха се въ кжщата на г-нъ Георги Ангелаковъ и условиха за учитель г-нъ Ангелъ Ивановъ и още на утрината отвориха училището си, отъ което гърцитѣ прибързаха да си прибератъ нѣщата, които имаха въ него. Това отваряние обаче никакъ не бѣ по волята на владиката и гърцитѣ около него. Ученицитѣ се стекоха въ училището и, колкото бѣха, постжпили въ гръцкото училище, което се бѣ отворило преди месецъ, издойдоха пакъ въ българското и работатъ се заследва добре. Само отъ време на време гърцитѣ се закан-

ваха на учителя и го заплашваха съ бой и дори съ убиване, ако не напустне училището, но и учителтъ знаеше, кои сж и какви сж, та се не безпокоеше отъ таквизъ заплашвания, освенъ туй и не ходѣше лишенъ отъ срѣдства за отбрана.

Гърцитѣ като видѣха, че съ заплашване не сполучватъ, а и българското училище постепенно се съвзима и напредва въ ущърбъ на тѣхното, заловиха се да работятъ по-енергично за затварянето му. Тѣ писаха на митрополията въ Драма, за да дойде пакъ въ Неврокопъ за тазъ работа. Събрани сега митрополитътъ и извънредний тогава въ Неврокопъ Вратчанский Неофитъ и заработиха противъ. Точно на 8 декемврий 1876 година владицитѣ повикаха учителя въ митрополията, гдето се бѣха събрали гръцкитѣ първенци и му заповѣдаха да изгони ученицитѣ и да се оттегли отъ училището, тъй като това училище се е отворило безъ съизволението на митрополията. Учителтъ имъ отговорилъ, че подобно нѣщо ще може да направи само тогава, когато му заповѣдатъ тѣзъ, които му плащатъ, и се завърна въ училището си. Преосвещенствата, докачени, че не имъ се уважи заповѣдьта, изпроводиха въ училището Хаджи попъ Костадинъ, Кърльо Анго и Сладишкий кавазинъ, за да изгонятъ и учитель и ученици съ сила. Учителтъ имъ се помоли да потърпатъ поне да се свърши започнатия урокъ, но тѣ надигнаха кой дърво, кой тояга и изгониха навънъ разпискапитѣ ученици, заедно съ учителя имъ, та заключиха училището. Учителтъ тутакси събра по-първенцитѣ отъ българитѣ и имъ съобщи приключението. Българитѣ немедленно се оплакаха предъ властьта и владицитѣ се повикаха, но незная по какви причини работата остана на отлагане. Подиръ дълги протакания найсетне на 12-й януарий 1877 година властьта разреши на българитѣ да си отворятъ училището, обаче, вместо г-нъ Ивановъ, да си условятъ другъ учитель, тъй като митрополията *нѣма довѣрие* къмъ Иванова. Българитѣ, като видѣха, че работата нѣма другъ изходъ, събраха се въ кжщата на Г. Ангеловъ, гдето повикаха учителя да се съветватъ, за какъ да постжпятъ. Учителтъ отъ своя страна имъ препоржча да условятъ за учитель Атанасъ х. Петровъ отъ с. Либяхово. Г-нъ Поппетровъ дойде въ Неврокопъ и училището се отвори и си заследва заедно съ черкувание въ Кумсалската църква.

Презъ септемврий 1878 година на българското училище въ Неврокопъ условиха за учитель пакъ г-нъ Ивановъ, обаче не зная по какви причини, българитѣ, както въ Неврокопъ, тъй и по селата, нѣмаха напрежний куражъ, бѣха въ отчаяно положение и отъ година на година изпадваха, когато гръцитѣ още по-деятелно започнаха да работятъ под-

помагани отъ Сѣрский синлагосъ. Българското училище, при нѣмание срѣдства за подържание, се мѣркаше като сѣнка и бѣ на издъхвание. Презъ тия времена, (незная дали на свършека 1879 година, или началото на 1880 година), въ Зорница пишеше, че българския князъ Александръ Батембергъ, подарилъ билъ на училището въ Битоля 2000 франка. Туй нѣщо понасърдчи Неврокопскитѣ българи и имъ напомни, че ако не сж вече въ състояние тѣ съ частни сили да поддържатъ училището си, трѣбва да просятъ милостиня за туй. Наканиха се да просятъ милостиня и току следъ изпита презъ юний на 1880 година изпроводиха въ София г-нъ Андонъ Кръстовъ и учителя си А. Ивановъ, като предварително го условиха за идущата година и го закълнаха да не остане на *дебелата паша*, както направиха много учители отъ Неврокопско, а да се завърне пакъ въ града. Тѣзъ двама отидоха въ София и подиръ малко време издействуваха да се помогне на Неврокопскитѣ българи за училището чрезъ Св. Екзархия. Като се завърнаха въ Неврокопъ съ таквозъ обещание, населението се насърдчи и училището се поуреди; при четиритѣ отдѣления се отвори 1-й класъ. Като се отвори класъ въ градското училище, занатрупваха се ученици отъ селата, и училището се напълни доста. Подиръ две години се отвори II-и класъ . . . И така благодарение на помощитѣ отъ Св Екзархия, българското училище въ Неврокопъ се повиши и следува презъ нѣколко години съ два класа и четире отдѣления подъ управлението на г-нъ Ивановъ съ двама още други сътрудници учители.

Пролѣтьта презъ 1882 година, за днитѣ на Възкресение, дойде да ревизира училището въ Неврокопъ Сѣрезлията Черкезъ Мехмедъ Ефенди. Учителитѣ бѣха по домоветѣ си (по селата). Той безъ тѣхъ нападна стаитѣ имъ, събра всичкитѣ имъ книги и книжа и ги занесе на Тефикъ бегова конакъ, гдето квартируваше. Учителитѣ се повикаха и книгитѣ и книжата имъ се разгледаха, но нищо престжпно като се не намѣри въ тѣхъ, освободиха се. Въ книжата на г-нъ А. Ивановъ се намѣри едно описание за българщината въ Сѣрския санджакъ и въ това описание ревизора хвърли съмнение и го задържа. Обаче, описанието, разгледано добре отъ туржуманина му Георги Реганезовъ въ присжтствието на автора й г. П. Сарафовъ, се оказа недокачително и се повърна. Между друго ревизира и строго заповѣда на учителитѣ да не внасятъ въ училището си вънкашни учебници непотвърдени отъ Маарифа въ Солунъ. На есеньта се заповѣда всжду по учителитѣ да се явяватъ предъ Маарифа въ Солунъ, да издържатъ изпитъ и да си получатъ позволителни за учителствуване. Снабдени вече учителитѣ съ таквизи позволителни, *дипломи*, отъ Маарифа,

започнаха да работятъ по учебното дѣло, но безъ страхъ отъ досегашнитѣ гръцки клевети. Училището въ Неврокопъ тръгна въ още по-добъръ редъ. Закрепи се и българската гимназия въ Солунъ! Отвори се и Сѣрското българско училище по умѣлото и дълговременното и неуморимо старание и залягание на г-нъ Петъръ Сарафовъ и българщината всѣдѣ тръгна напредъ! Ученицитѣ, като свършиха курса въ Неврокопското училище (II-й класъ), радостно отиваха да довършватъ образованието си въ Солунската гимназия, отъ гдето, подиръ малко, започнаха да излизатъ четвъртокласни, петокласни и пълни гимназисти, което още повече насърдчаваше, както населението, тъй и самитѣ първоначални ученици.

Презъ свършека на 1884 и началото на 1885 год. уписано било да замине още едно изкушение презъ главата на учителитѣ изъ Сѣрския и Солунски Санджакъ. Последствие на нѣкакви си митинги въ Княжеството, гръцкитѣ патриоти намѣриха пакъ случай да наклеветятъ и българскитѣ учители въ съучастие съ митингитѣ. Честното правителство, за да узнае истинността на гръцкитѣ клевети, арестува по-деятелнитѣ въ черквено-училищното дѣло—учители и първенци и прегледа книгитѣ и книжата имъ, но, като не намѣри нищо престжпно въ тѣхъ, освободи ги. Само нѣколко отъ учителитѣ, особенно Сѣрскитѣ и трима отъ Горно-Джумайско, поради противни на държавата книги и карти, които сж намѣрени у тѣхъ, се изпратиха на заточение за по нѣколко време, обаче, очакваното споредъ гръцкитѣ клевети съучастие, като се не намѣри въ учителитѣ или първенцитѣ, които се арестуваха, правителството поправи минутно поклатеното си довѣрие къмъ българитѣ, и учебното дѣло тръгна пакъ съ още по-добъръ успѣхъ.

Подиръ нѣколко години, именно презъ 1889/90 и 1890/91 въ Неврокопското училище се закри, не зная по какви причини, първо II-й класъ, а после и I-й класъ и училището си остана само съ четире отдѣления. Въ началото на 1891 година Св. Екзархия като взе предвидъ отъ по-преди описваната нужда за духовно лице председатель въ Неврокопъ, назначи за такъвъ Негово В. Благоговейнство отецъ Никола Саевъ отъ с. Бѣлица, Разлошко, който съ дохождането си, погрижи се да състави по-свѣстна община и да поуреди западналото училище. Общината се нареди, за членове на общината се назначиха г. г. Ламбро Дуковъ, Иванъ Анастасовъ, Георги Христовъ и Илия Лазовъ.

Отъ назначаването духовно лице за председатель, населението се посъвзе малко; поуреди се черковата, увеличиха се доходитѣ ѝ и черковно-училищнитѣ работи влѣзоха въ по-добъръ редъ. Селата започнаха да се групиратъ около общината и за всичко да се допитватъ отъ

започнаха да работятъ по учебното дѣло, но безъ страхъ отъ досегашнитѣ гръцки клевети. Училището въ Неврокопъ тръгна въ още по-добъръ редъ. Закрепи се и българската гимназия въ Солунъ! Отвори се и Сѣрското българско училище по умѣлото и дълговременното и неуморимо старание и залягание на г-нъ Петъръ Сарафовъ и българщината всѣдѣ тръгна напредъ! Ученицитѣ, като свършиха курса въ Неврокопското училище (II-й класъ), радостно отиваха да довършватъ образованието си въ Солунската гимназия, отъ гдето, подиръ малко, започнаха да излизатъ четвъртокласни, петокласни и пълни гимназисти, което още повече насърдчаваше, както населението, тъй и самитѣ първоначални ученици.

Презъ свършека на 1884 и началото на 1885 год. уписано било да замине още едно изкушение презъ главата на учителитѣ изъ Сѣрския и Солунски Санджакъ. Последствие на нѣкакви си митинги въ Княжеството, гръцкитѣ патриоти намѣриха пакъ случай да наклеветятъ и българскитѣ учители въ съучастие съ митингитѣ. Честното правителство, за да узнае истинността на гръцкитѣ клевети, арестува по-деятелнитѣ въ черквено-училищното дѣло—учители и първенци и прегледа книгитѣ и книжата имъ, но, като не намѣри нищо престжпно въ тѣхъ, освободи ги. Само нѣколко отъ учителитѣ, особенно Сѣрскитѣ и трима отъ Горно-Джумайско, поради противни на държавата книги и карти, които сж намѣрени у тѣхъ, се изпратиха на заточение за по нѣколко време, обаче, очакваното споредъ гръцкитѣ клевети съучастие, като се не намѣри въ учителитѣ или първенцитѣ, които се арестуваха, правителството поправи минутно поклатеното си довѣрие къмъ българитѣ, и учебното дѣло тръгна пакъ съ още по-добъръ успѣхъ.

Подиръ нѣколко години, именно презъ 1889/90 и 1890/91 въ Неврокопското училище се закри, не зная по какви причини, първо II-й класъ, а после и I-й класъ и училището си остана само съ четире отдѣления. Въ началото на 1891 година Св. Екзархия като взе предвидъ отъ по-преди описваната нужда за духовно лице председатель въ Неврокопъ, назначи за такъвъ Негово В. Благоговейнство отецъ Никола Саевъ отъ с. Бѣлица, Разлошко, който съ дохождането си, погрижи се да състави по-свѣстна община и да поуреди западналото училище. Общината се нареди, за членове на общината се назначиха г. г. Ламбро Дуковъ, Иванъ Анастасовъ, Георги Христовъ и Илия Лазовъ.

Отъ назначаването духовно лице за председатель, населението се посъвзе малко; поуреди се черковата, увеличиха се доходитѣ ѝ и черковно-училищнитѣ работи влѣзоха въ по-добъръ редъ. Селата започнаха да се групиратъ около общината и за всичко да се допитватъ отъ

нея. Обаче, за да има пълно право градската община да се меша въ черковно-училищнитѣ работи на селата, трѣбваше тѣзъ подирнитѣ официално да се отказватъ отъ гръцката патриаршия и съ прошение до общината да заявяватъ, че занапредъ ще сѫ подъ духовното ведомство на Българската Екзархия. Поводъ на това даде селото Мусомища. Първенцитѣ отъ туй село заискаха отъ общината изповѣдникъ за въ селото имъ, а общината ги увеща да заявятъ съ прошение, подписано, колкото се може, отъ повечко лица, че се отказватъ отъ гръцката Патриаршия и занапредъ ще припознаватъ свое духовно началство. Българската Екзархия. Туй се направи и изповѣдникъ имъ се изпроводи. Много села се наканиха да последватъ примѣра на Мусомища. Обаче, гръцитѣ въ Неврокопъ съ владиката си (Григорий) на чело, за да възпрепятствуватъ и да възспратъ таквизитѣ официални отказвания, наклеветиха предъ командаря трима първенци отъ туй село, по име. Костадинъ Шарланижиевъ, Ангелъ Ивановъ и Алекса Николовъ, че ужъ тѣ сѫ правили незная какви си маазари. Споменатитѣ, повикани, представиха се предъ командаря и му разказаха, каква е работата. Тѣ му предоставиха дори и копие отъ прошението. Командарътъ, като узна работата, отпустна ги. Другитѣ села, като видѣха постѫпката на Мусомищяни, че не била престѫпна, заследваха безъ никакъвъ страхъ да заявяватъ желанията си на общината и надлежнитѣ власти.

Гърцитѣ, като не можаха съ клеветитѣ си да възпратъ селата да се отказватъ официално отъ гръцката патриаршия и да припознаватъ за духовно началство Българската Екзархия, започнаха да работятъ друго: засъбираха помежду си помощи и крояха да нападнатъ изненадейно на българското училище въ Неврокопъ и, по какъвто и да е начинъ, да го усвоятъ. Гърцитѣ си мислѣха, че българитѣ, еднажъ изпѫдени отъ това училище, не ще можатъ, споредъ държавнитѣ закони за училищата, лесно да си отварятъ училища на друго мѣсто и по тоя начинъ ще успѣятъ да потъпчатъ българщината въ града. Споредъ както се узна отъ тефтеритѣ на фалиралий Нашка, който играеше важна роль въ туй покушение, гърцитѣ събрали до триста лири помощь за туй предприятие. Презъ тазъ година за главенъ учитель въ Неврокопското училище бѣ изпроводенъ г-нъ Стоянъ Божовъ, родомъ отъ с. Кърчово (Демиръ-Хисаръ). Къмъ г-нъ Божова гърцитѣ питаеха голѣма ненависть и злоба, ужъ поради нѣкакви си дописки, които той писвалъ въ *Новини* срѣщу тѣхъ. Г-нъ Божовъ съ всичката си сила се стараеше да уреди западналото до онуй време училище и доста бѣ сполучилъ въ туй, но гърцитѣ осуетиха неоспоримитѣ негови старания. Като не имъ бѣ по воля да се по-

добри българското училище, около свършека на марта презъ 1892 година, отборъ гръцки паликарета нахлуха една утринь въ училището докато още не билъ дошелъ г. Божовъ и грабнаха учителката г-ца Мария Желѣзкова да я истирятъ вънъ отъ училището. Желѣзкова имъ се възпротивъ и имъ викаше „нѣма да излѣза, трупа, ми ще излезе, но главата ми не!," а тѣ, гърцитѣ разсвириви епоще повече, заблъскаха я отъ стена на стена, и съ дървета по нея, ученици и ученички съ бой ги изтириха навънъ отъ училището, като нараниха и разкървавиха нѣколцина отъ ученицитѣ, като ги блъскаха, като ги бутаха единъ по единъ отъ стълбата надолу. Подиръ туй изпокжсаха всичкитѣ училищни книги, книжа и харти и изпотрошиха всичко. Българитѣ се стекоха на общинската канцелария съ дървета, за да нападнатъ посегателитѣ. Негодуванието бѣ голѣмо; всѣки дишаше отмъщение и не се жалеше вече. Общинаритѣ, обаче и по-първнитѣ отъ българитѣ, счетоха за по-благоразумно да се отнесатъ до властитѣ. Една депутация се избра да обади на командаря, а друга на каймакама. Подиръ малко време се струпаха на училището и военната и гражданската власти. Гръцкитѣ паликарета, които, между туй, се бѣха затворили въ училището, принудиха се да отворятъ. Властитѣ навлѣзоха вжтре, прегледаха изпочупенитѣ и изпокжсани училищни принадлежности и заведоха паликаретата къмъ полицията, а училището затвориха. Българитѣ се жалуваха на сждилището и поискаха обезщетение отъ гърцитѣ. Тѣ (българитѣ) дори и адвокатинъ доведоха отъ Сѣръ за по дѣлото, но властьта налѣгна за спогодба. Следъ дълго протакане на работата властьта намисли да засѣче училищний споренъ въпросъ между гърци и българе еднажъ за винаги. Тя прицени училището и реши да броятъ гърцитѣ на българетѣ 75 (!) т. лири и да го задържатъ, а българетѣ да купятъ за училище кжщата на Михаилъ кундураджи, погърченъ българинъ и много фанатикъ, която кжща се продаваше тогазъ отъ правителството за дългове. Българитѣ не склоняваха на таквазъ спогодба. Презъ юлий сжщата година, незная по какви причини, но вѣроятно по училищния въпросъ, властьта арестува председателя О. Саева и го изпроводи подъ конвой въ Сѣръ, отъ гдето следъ нѣколко седмици маежъ се завърна пакъ на мѣстото си въ Неврокопъ. Българитѣ сѐ още не склоняваха на погодбата, но най-послѣ като видѣха, че всѣко съпротивление ще бжде напусто, взеха отъ гърцитѣ 75-тѣ т. лири, притуриха и отъ себеси, та купиха Михаловата кжща и я преобърнаха въ училище, за което и нуждното споредъ закона рухсатнаме се издаде тутакси, благодарение на каймакама и на сѣрский мютесарифъ, който тогава се намираше въ Неврокопъ.

На гърцитѣ туй не стана по волята; тѣ желаяха да усвоятъ българското училище, но да не могатъ вече българитѣ да си отварятъ училище на друго мѣсто. Гърцитѣ си мислѣха, че, понеже неможе да се отвори училище безъ рухсатъ-наме, а тѣ притежаватъ възможностьта да препятствуватъ за издействуване на такава въ Неврокопъ и въ Сѣръ, дълго време ще сж българитѣ безъ училище, или ще се принудятъ да си отворятъ училище въ Кужала, гдѣто е и черковата имъ, та Вароша да се погърчи. Но не би така. Като видѣха тѣ Михалозата кжща изненадейно превърната въ българско, признато отъ правителството училище, пакъ засноваха да развалятъ работата: съсѣдитѣ гърци, дори и единъ българинъ учитель, примамень отъ тѣхъ, заявиха на властьта, че около тая кжща, която българитѣ превръщатъ въ училище, тѣ имали плѣвни, та било опасно отъ пожаръ, който ужъ щѣлъ да се произведе отъ ученицитѣ, които ще да се разхождатъ по двора и градината на тазъ кжща. Каймакамътъ заповѣда да вдигнатъ отъ тамъ плѣвнята си, за да се предузарди опасностьта. Гърцитѣ преклониха глава предъ тази заповѣдь и училището си заследва. Отъ ядъ и негодуване нѣколко пжти гърцитѣ си отмъщаваха, като изпочупваха бездушнитѣ стъкла по прозорцитѣ на тази кжща, но най-после имъ замина; тѣ претръпнаха и навикнаха на българско училище всрѣдь града на Вароша и на най-главната градска улица.

За всички тия кознодействия на гърцитѣ, българитѣ се жалуваха на властьта, но сжщевременно излагаха работитѣ и на Св. Екзархия и искаха отъ нея народенъ пастиръ, който по възможность да е въ състояние да забраня населението и да представлява официалностьта му предъ властьта.

Презъ около мартъ на 1893 година българитѣ отъ Неврокопско, Разлошко и Горно Джумайско поднесоха макзари на надлежното министерство въ Цариградъ, съ които (макзари) просѣха народенъ владика, който да урежда растроеното положение на черковно-училищнитѣ имъ работи. Централната властъ, като желае винаги доброто на вѣрноподаници безъ разлика на религия и племе, благоволи да вземе подъ внимание просбата имъ и да удовлетвори праведнейшето имъ желание. Между това гърцитѣ, като незнаяха, що вършатъ българитѣ, или и да знаяха, никакъ не вѣрваха, че ще бждатъ ослушани, не предстаяха да разгласяватъ между простодушното българско население, че българитѣ нѣматъ миро, кръстенитѣ отъ тѣхъ деца се завоняватъ и безбройни други блудкавости. Но българитѣ, наситени на гръцкитѣ лъжи и блядословия, никакъ не обръщаха внимание, не зачитаха за нищо философиитѣ имъ, а си караха работата по тѣхънски.

Като неможаха съ такива лъжи да поколебаятъ убеждението на българитѣ, гърцитѣ, презъ началото на великитѣ пости 1894 година, отъ всѣкждe изъ Сѣрския санджакъ, като изъ една уста сковаха и разгласиха между населението една небивала лъжа: сиречъ, че Екзархията била принудена, незная отъ кого си, да задължи българитѣ да празднуватъ Великъ-день дванадесеть дни по напредъ, да ядатъ жаби, жълви и други, съ една речь тя била принудена да преобърне българитѣ въ *папистани* (католици).[1]) На всѣкждe се проповѣдваше това, и у мжжко, и у женско, на дневенъ редъ бѣше тоя разговоръ. Гърцитѣ нарочно изпроваждаха свои мекерета агенти по селата да разказватъ и да потвърдяватъ туй нѣщо — че е истина. За провѣрявание на лъжата гърцитѣ не щадѣха никаква клетви. Като учитель въ едно село додѣя ми се да разказвамъ на населението, оплашено отъ туй, че това е гръцка лъжа и че това никакъ неможе да бжде и че никоя сила не може да принуди Св. Екзархия да промѣни вѣрата на българитѣ. Дойде ли си нѣкой отъ Сѣръ, или Драма, или Кавала, или Валовица, или Мелникъ, сѣ ще дойде на училището да пита, истина ли е, или е лъжа това, щото му сж казвали по тѣзи мѣста. Дори когато наближи Цвѣтоносна недѣля, дори тогава се увѣри въ горното населението че Великъ-день ще си се празднува на времето си и че гърцитѣ грубо сж го лъгали.

Бѣше на 15 априлий 1894 година, Великий петъкъ, Великденски пазарь въ Неврокопъ, когато се разгласи никакъ до тогава незнаяната и неочакваната радостна новина, че Н. Имп. Величество Султана издалъ височайше иради за български владика въ Неврокопъ и че Н. Блаженство Екзарха препоржчва за такъвъ Негово Високо Преподобие архимандритъ Иларионъ, председатель на Сѣрско-Българска община, и телеграфически пита дали се удобрява той отъ Епархията. Общината се събра тутакси въ канцеларията, гдето се стекоха голѣмо множество граждани и селяни. Едногласно се удобри Н. В. Преподобие архимандритъ Иларионъ за Неврокопски митрополитъ и се съобщи на Св. Екзархия. Пазарьтъ се забрави; населението, възхитено отъ ненадейната височайша милость, удари на гуляй. Нашето благочестиво население, отъ почить и уважение къмъ страданията на Спасителя има обичай презъ тоя день да пости дори до вечерьта, ненадейната радость го направи да счита тоя день не за Великий петъкъ, а за нѣщо повече и много повече отъ Великъ день. То удари на пиене; изпопълниха

[1]) Г-да лъжоманитѣ гърци, види се, незнаяли, че презъ тая година католически Великдедь бѣ не дванадесеть, а цѣли двадесеть и осемь дни по напредъ.

се кръчмитѣ, изпопълниха се дори и домоветѣ на по-личнитѣ българи въ града. Селянитѣ ходиха отъ кѫща въ кѫща и си честитяха *народенъ владика*. На всѣкѫде изъ града се слушаха думитѣ: „Да живѣе нашия султанъ, който ни помилува съ народенъ владика. Да живѣятъ и чиновницитѣ му отъ най-голѣмия дори до най-малкия. Да живѣе и Негово Блаженство нашиятъ Екзархъ, че се е толко грижилъ и за насъ, да живѣе и народния ни владика и дано по-скоро да се удостоимъ да му цѣлунимъ св. дѣсница". Тазъ радостна новина се разнесе отъ крилатата мълва по всичкитѣ села изъ Неврокопъ преди да сѫ си дошли пазаргатитѣ имъ отъ града. Надвечерь гледашъ, че на пѫтя, отъ гдето си идатъ пазаргатитѣ, се натрупали хора, и стари и млади и отъ двата пола, да очакватъ отъ пазаргатитѣ провѣрявание на разнесения слухъ. Расчуеното се потвърдило за истинно, и ето ти градската радость се разнесла до вечерьта по всичкитѣ села изъ Неврокопско. Великий петъкъ вечерьта по насъ се пѣе опѣлото на Спасителя, но при всичко че случая е жалостенъ, при все това обаче изгледътъ на всички лица бѣ най-радостенъ и веселъ, дори въ противоположность съ извършваното. Отъ централната община се разпратиха до подведомственитѣ села окрѫжни, които съобщаваха на населението радостната новина и го канятъ презъ днитѣ на Възкресението да направи молебенъ за Н. Им. Величество Султана, причинителя на радостьта. Нѣмаше нужда за канения; на второ Възкресение всѫду по селата се извършиха най-тържествени молебени за здравието и дългоденствието на Султана и Екзарха.

Гърцитѣ, като видѣха, че проповѣдитѣ имъ (за празднуването Великъ-день 12 дни по напредъ) не се сбѫднаха, отъ една страна, а отъ друга,, че българитѣ празднуватъ Възкресението съ извънредна радость и тържественость на времето си, крияха се по *миши дупки* отъ срамъ. Нѣкои само отъ тѣхъ, по извѣяни, осмеляваха се да разгласяватъ между проститѣ българи и да казватъ: „не е възможно да дойде въ Неврокопъ български владика, това да го видите, та пакъ тогава да го не вѣрвате"! Но кой ти слуша вече гръцка дума!? Току що се измина свѣтлата седмица, телграфа донесе новината, че Н. В. Преподобие архимандритъ Иларионъ се рѫкоположилъ за Митрополитъ на Неврокопската епархия. Радостьта на населението още повече се усили. Малко подиръ туй, на 2 май, день понедѣлникъ (пазарь), телеграфа извести че Н. Високо Преосвещенство, митрополитъ Иларионъ, пристигналъ въ Солунъ и следъ малко тръгва за епархията си, Неврокопъ, Разлогъ, Горна-Джумая. Събраното на пазарь население изхвръкна вече отъ радость; на всѣкѫде се говорѣше за туй. Отъ града новината се разнесе като мълния и по селата. За при-

готвѣваха се нѣколцина отъ населението да идатъ да причакатъ *дѣда* владика въ Сѣръ. Нѣкои села изпроводиха *пантуре* дори въ Сѣръ, за да научатъ точно времето на тръгването му отъ тамъ, та ако ще и презъ нощь да дойдатъ да обадятъ на селянитѣ да се приготвятъ за посрещание. Получи се известие, че на 9 май (недѣля) Негово Високо Преосвященство навѣрно щѣлъ да тръгне отъ Сѣръ. Отчевидци разказватъ, че отъ Сѣръ до Неврокопъ Н. В. Преосвященство всѫде билъ посрещанъ съ неописуемо възхищение; Сѣрскитѣ села: Дутлий, Баница, Франщене, Мортотово, Орѣхово и Горно-Броди, ако и не подъ неговото духовно вѣдомство, обаче всички съ цвѣтя въ рѫка излѣзли да посрѣщатъ *булгарския* владика, да цѣлунатъ дѣсницата му и да получатъ благословението му. На влизането му вече въ Неврокопска мѣстность, селянитѣ отъ Каракьой, Търлисъ, Старчица и други, бѣха въздигнали великолепна арка туку на самия предѣлъ между Сѣрско и Неврокопско и съ жени и деца, тамъ причакаха въжделений си отъ години очакванъ пастиръ. На 9 май за обѣдъ Негово Високо Преосвещенство бѣ причаканъ въ с. Ловча. За нѣколко часа туй село бѣ препълнено съ народъ отъ града и селата и представляваше сѫщински панаиръ. Вечерьта Н. В. Преосвященство реши да нощува въ селото Гайтаниново. За да причакатъ високия любимъ гостенинъ, селата Гайтаниново, Томево, Ляки, Парилъ и други бѣха се натрупали съ жени и деца и съ цвѣтя въ рѫцетѣ доста далечко отъ селото Гайтаниново при великолепна и съ знамена окичена арка. Всички, следъ цѣлуване дѣсницата на пастиря, потеглиха за въ селото. Негово Високо Преосвещенство, предшествуванъ и последванъ отъ твърде многобройна публика и отъ двата пола, потегли право за въ черковата, гдето се изпѣ молебенъ за Н. Им. Величество Султана и Н. Блаженство. Въ черковата учитель А. Ивановъ, съ една прочувствена речь, приветствува отъ страна на събраното множество Негово Високо Преосвещенство съ „добре дошълъ въжделений ни архипастирю“! Презъ цѣлата нощь въ селото Гайтаниново гайдитѣ, пѣснитѣ и хората не спрѣха. Утриньта на 10-й май Н. В. Преосвященство потегли за Неврокопъ съ многобройна все възседнала (на коне) тълпа граждани и селяни подире си. Неврокопското поле на 10-й май 1894 година представляваше чудесна картина; шосето бѣ нанизано по на нѣколко мѣста разстояние съ купове и отъ двата пола посрещачи, оставили и работа и всичко, та дошли нѣкои отъ толкозъ далече, за да посрѣщнатъ архиепастиря си и да му цѣлунатъ дѣсницата. Отъ сърдце се трогваше человѣкъ, като виждаше мѫже, жени и деца запъхтени да търчатъ, за да застигнатъ *дѣда* владика и да цѣлунатъ дѣсницата му. Вънъ отъ града, на около единъ

километъръ разстояние, бѣха излѣзли на посрещане множество градски и селски учители и учителки съ ученицитѣ и ученичкитѣ си, твърде много население градско и селско и повече отъ шестдесеть свещеника, по-голѣмата часть облѣчени съ свещенически одежди. Негово Високо Преосвещенство, придруженъ отъ населението на цѣлата почти Неврокопска каза и отъ депутациитѣ на другитѣ подведомственни кази, опжти се презъ града право за черковата Святи Архангели, гдето се изпѣ молебенъ за Н. И. Величество Султана и Н. Блаженство Екзарха. Въ черковата се държаха прочувственни речи отъ двама учители Димитъръ Констадиновъ, главенъ учитель въ града и Засилъ Пасковъ учитель въ село Осиково. Множеството бѣше толкова, щото черковата, черковния доста широкъ дворъ и улицитѣ около черковата бѣха препълнени съ народъ и отъ двата пола, а военни и полицейски изъ около наблюдаваха и вардѣха тишината. Следъ молебена обяви се въ черковата женскиятъ полъ да си отиде, а отъ мжжетѣ, да отидатъ на ширината предъ каймакамский конакъ, гдето щѣлъ да отиде и Н. В. Преосвещенство на първо свиждание съ каймакама. Ширината предъ конака бѣше препълнена съ народъ, когато Н. В. Преосвещенство съ 5 само свещеници и своя гавазинъ влѣзе въ конака, гдѣто бѣха събрани и го очакваха отборъ аги и бейове съ каймакама на чело. Подиръ малко Н. В. Преосвещенство потегли за митрополията, последванъ отъ множеството. Тоя день, освенъ ханищата въ Неврокопъ, и кжщитѣ бѣха препълнени съ народъ, който остана тазъ вечерь въ града, за да присжтствува на първата владишка служба, която щеше да се извърши на утрешний праздникъ. На утриньта, 11-й май, Св. Св. Кирилъ и Методи, день инакъ много тържественъ за българитѣ, черковата и черковний дворъ се изпълниха съ народъ преди още да се звъни. Всѣки гледаше да се настани на такова мѣсто, отъ кждето може да се гледа, какъ става владишка служба. Това не можа да се постигне; натрупаното множество се вълнуваше въ черковата, като море. Мнозина даже настжпаха на нозетѣ си и се носѣха неволно отъ едно мѣсто на друго, затиснати единъ о другъ. Службата се извърши най-тържественно. Подиръ службата, каза се, че ще се свети води въ училището. При всичко, че голѣма часть отъ народа се разотиде, следъ като придружи Н. В. Преосвещенство отъ черковата до училището, но пакъ училище, дворъ и градина бѣха препълнени отъ народъ и отъ двата пола и се изпогази всичко въ градината. Водосветъ се извърши. Множеството се ръси отъ Н. В. Преосвещенство и се разотиде. Отиде си най-после въ митрополията Н. В. Преосвещенство, придруженъ отъ всичкитѣ свещеници и множество първенци отъ града и

селата. Дори тогава можаха по-отборъ лица отъ града и селата да се представятъ и да видятъ по-свободно Негово Високо Преосвещенство дѣдо Иларионъ, първи митрополитъ на Неврокопската българска епархия 1894 година.

Забележка. Ангелъ Ивановъ, родомъ отъ с. Мусомище, Неврокопско, училъ се въ сѫщото село първоначално по гърцки, после въ Неврокопъ, гдето самъ се занималъ по матерния си езикъ, изучилъ и турски езикъ, който той владѣелъ много добре писмено и устно. Следъ свършване учението си, той станалъ учитель въ с. Тешево, дето преподавалъ на български езикъ, после въ Банско, Горна Джумая, Старчища, Либяхово, Гайтаново и пр. въ продължение на повече отъ 40 години. Като човѣкъ и учитель, той се ползувалъ въ обществото съ голѣма почить. Поминалъ се следъ 1894 годона. (Н. Алексиевъ, чиновникъ при М-вото на нар. просвѣщение).